

ETHIEK VAN DE DIGITALE MEDIA

MARCEL BECKER

Ethiek van de digitale media

Boom | Amsterdam

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2015

© Marcel Becker, Nijmegen 2015

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Omslagontwerp: Bas Smidt

Omslagillustratie: © Ocskay Bence / Shutterstock

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon, Wijchen

ISBN 978 90 8953 329 6

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

Inhoud

Voorwoord door Bart Jacobs 9

Inleiding

Mens en techniek 15

De menselijke wil tegenover de invloed van de techniek 17

Instrumentalisme 17

Technologisch determinisme 19

Kritiek op het instrumentalisme 21

Kritiek op het technologisch determinisme 22

De technische mens en de menselijke techniek 25

De mens is een technisch wezen: exteriorisering en extensie 25

De techniek is menselijk; het script van de techniek 28

Menselijk handelen en menselijke intentionaliteit 30

Kenmerken van de digitale media 35

Opzet van dit boek 41

Hoofdstuk 1

Digitale vriendschap 43

Vriendschap als centraal begrip 43

De centrale plaats van vriendschap 44

Vriendschap bij Aristoteles 45

Kenmerken van goede vriendschap 46

Aristoteles actueel? 48

Digitale contacten en de vraag over de echtheid 50

Spontaniteit en nuance 52

Weinig vrienden? 54

Het delen van ervaringen 55

Verstrengeling van online en offline 56

Identiteitsvorming en Facebook 59

Vrienden als publiek 61

Ethische uitdagingen	62
<i>Egoggerichtheid</i>	63
<i>Authenticiteit en management</i>	63
<i>Circuleren buiten de controle</i>	66
<i>Facebook en voyeurisme</i>	67
<i>Pesten</i>	68
Tot slot	69

Hoofdstuk 2

Privacy. Orwell en Kafka 71

Inleiding	71
Privacy een recht?	73
Privacy als autonomie	75
<i>Het panopticum</i>	75
<i>Profilering en identiteit op de vrije markt</i>	79
<i>Databesitas bij de overheid</i>	83
<i>Niet Orwell, maar Kafka</i>	84
Geheimhouding	86
<i>Privacy in de openbaarheid</i>	88
Contextual integrity	92
Tot slot	98

Hoofdstuk 3

Intellectueel eigendom 101

Inleiding	101
Wat is intellectueel eigendom?	103
De aard van de goederen	105
<i>Enkele voorbeelden uit cultuur en wetenschap</i>	107
De utilistische gedachtegang	110
De eigendomstheorie van John Locke	113
<i>Locke en het intellectueel eigendom</i>	115
Intellectueel eigendom: Kant en Hegel	118
<i>Kritiek op Hegels gedachtegoed</i>	120
Juridisering en economisering in het internettijdperk	122
Tot slot	125

Hoofdstuk 4

Internet als spreekstoel in het publieke domein 127

Inleiding 127

De netwerksamenleving 128

Internet en politieke betrokkenheid; het aanvankelijke enthousiasme 130

Expressie 130

Gemeenschapsopbouw 132

Intermezzo: Facebook als podium voor discussie 133

Deliberatie 135

Nieuwsvoorziening en publieke discussie in binnenlandse media: 'customized information' 137

Nieuwsvoorziening versus marktgoederen 139

Informatiebeperking in 'customized information' 141

Alternatieven 145

Internet en autocratische regimes 147

Misplaatst optimisme 147

Tot slot 154

Bijlage: Ethische theorieën 157

De deugdeethiek: Aristoteles 158

Goed samenleven 159

Deugden 159

De plichtsethiek: de deontologie van Kant 162

Evaluatie van de deontologie 167

Het utilisme 169

J. Bentham: het calculeren van geluk 169

J.S. Mill: kwaliteit van leven 170

Voordelen van het utilisme 172

Nadelen van het utilisme 173

De verhouding tussen de theorieën 175

Noten 177

Literatuur 193

Voorwoord

Follow the money! Deze aansporing is bekend uit films en wordt traditioneel gebruikt om zicht¹ te krijgen op verborgen machten. Maar om de machtsverhoudingen in de hedendaagse informatiemaatschappij te begrijpen zou je moeten zeggen: *Follow the information!* Kamerleden vragen regelmatig, en terecht: beste minister, waar gaat het geld naartoe? De vraag die ze echter vaker moeten stellen is: minister, waar gaan de gegevens naartoe?

Eind 2014 hebben we gezien hoe de grote uitgevers van digitale leermiddelen niet alleen de persoonsgegevens van alle basisschoolleerlingen verzamelen, maar ook gegevens over hoe die leerlingen presteren bij iedere digitale leeroefening die ze maken. De publieke verontwaardiging hierover is groot. De school hoort een veilige omgeving te zijn waar de leerlingen zonder externe pottenkijkers kunnen oefenen, ook met digitale leermiddelen. Hoe goed of slecht ze het doen hoort alleen in dat afgeschermd domein zichtbaar te zijn.

Digitale gegevens zijn veel geld waard. Amerikaanse informatiegiganten als Google, Facebook, Amazon en Apple hebben dit donders goed begrepen. Google investeert in zelf rijdende auto's, in Nest-thermostaten en in gratis *Google Classroom*, niet omdat dit bedrijf plotseling in verkeer, verwarming of onderwijs is geïnteresseerd, maar om nog directere toegang te krijgen tot gedetailleerde gegevens over ons gedrag. Die gedragsgegevens worden doorverkocht aan andere bedrijven, ten behoeve van advertenties en voor prijsdifferentiatie. In dit laatste geval wordt de prijs van een product afhankelijk gemaakt van wat van de koper bekend is. Een simpel voorbeeld uit de realiteit: wie met een Apple-computer een hotelkamer boekt, betaalt een hogere prijs.

De digitale wereld zit vol ethische kwesties, alleen al door de grote waarde die persoonsgegevens en gedragsgegevens

hebben. Een liberaal vindt misschien dat mensen hun gegevens zelf maar moeten gaan verkopen. Een socialist zal prijsdifferentiatie misschien toejuichen, omdat de rijken dan meer moeten betalen. De traditionele Haagse politiek lijkt het onderwerp nog nauwelijks ontdekt te hebben. ‘De ontwikkelingen gaan zo snel.’ Inderdaad! Maar dat mag geen argument zijn om de zaken maar op hun beloop te laten; voor je het weet staan we voor voldongen feiten. ‘Vrijheid hoort bij de digitale wereld, en politieke bemoeienis juist niet.’ Onzin! Ongebreidelde vrijheid levert altijd meer voordelen op voor degenen met veel geld (en veel gegevens!). Juist dat is een ethische kwestie die vraagt om sturing.

In het digitale domein wordt veel aan de keuze en instemming van de gebruiker overgelaten. Dat is een schijnoplossing. Niemand leest de ellenlange, onbegrijpelijke gebruiksvoorwaarden waar bedrijven zich achter verschuilen. In de niet-digitale wereld zijn we niet bang om bepaalde zaken te verbieden. Je eigen organen mag je niet verkopen. Dat is goedbeschouwd een vorm van betutteling en een beperking van de individuele vrijheid. Toch vinden we het verbod een vorm van beschaving, vooral omdat we niet willen dat arme mensen in een afhankelijke situatie geen andere keus zien dan hun eigen organen te verkopen. Soms moet je mensen tegen zichzelf beschermen. Ook in de digitale wereld. Waarom zou je je eigen organen niet mogen verkopen, maar je persoonlijke medische gegevens wel?

Aan banken hebben we een zorgplicht opgelegd. Wanneer mijn bank mij een slecht financieel product verkoopt, kan ik mijn bank aanklagen. In een situatie van grote kennisasymmetrie – de bank weet veel van financiële zaken en ik weinig – willen we niet dat die asymmetrie wordt uitgebuit. Deze situatie laat zich bijna rechtstreeks vertalen naar de digitale wereld. Bedrijven in de ICT-sector weten veel van computers en van gegevensstromen, en hun klanten over het algemeen weinig. Ook hier is een zorgplicht op zijn plaats, ter bescherming van de zwakkere partij.

Wat doet de overheid? Die laat zich maar al te vaak voor het karretje spannen van ICT-bedrijven die er een potje van maken. Ik doel niet alleen op de misstanden die de ICT-commissie van Tweede Kamerlid Ton Elias naar voren heeft gebracht. Soft-

ware is over het algemeen van beroerde kwaliteit, vol beveiligingsproblemen. In plaats van producenten en leveranciers daarop aan te spreken kiest de overheid ervoor om de gebruikers meer bewust te maken. In het najaar van 2014 had de jaarlijkse *Alert Online*-campagne als thema *awareness*. Er kwam een goedbedoelde website: veiliginternetten.nl. Die staat vol tips over wat ik noem: veilig rijden met een kapotte auto – terwijl er niet bij wordt gezegd dat de auto stuk is. De arme burger wordt verteld niet op onveilige links te klikken of op onveilige wifi-netwerken in te loggen. Wat hebben we daaraan als het probleem in de infrastructuur zit? Stel dat er auto's in Nederland rondrijden waarvan de remmen het plotseling niet meer doen als je op een bepaald knopje drukt. Gaan we dan ook een *awareness*-campagne beginnen? Leg verantwoordelijkheden bij die partijen die daadwerkelijk iets aan het probleem kunnen doen. E-mailproviders kunnen hun klanten bijvoorbeeld makkelijk alleen versleutelde toegang aanbieden, waardoor open netwerken minder gevaarlijk zijn.

Regulering van de digitale wereld is wel degelijk mogelijk. Een lichtend voorbeeld is de netneutraliteit, een regeling waarbij het Nederlandse parlement voorop heeft gelopen. Het Europese parlement heeft dit overgenomen en is ook van mening dat beheerders van netwerken alle gegevens gewoon moeten doorgeven. Zelfs Obama heeft de netneutraliteit inmiddels verdedigd. De Nederlandse regering grijpt digitaal wel degelijk in, maar vooral in repressieve zin, via wetgeving over nieuwe bevoegdheden voor politie en inlichtingendiensten. Dergelijke bevoegdheden zijn zeker ook gericht op bescherming van het individu, maar bieden geen bescherming tegen data-graaien of wanpresteren. Durft men niet op te treden tegen de grote informatiegiganten? Of zijn hun lobbyisten gewoon te sterk?

Wie verdedigt de publieke zaak als het gaat om de online-wereld? Laten we het allemaal maar aan de grote vrije jongens over, zodat we straks niet anders kunnen dan inloggen met een Facebook-account (met bijbehorende gegevensplundering)? Of worden we op tijd wakker en eisen we zelf een open, transparante infrastructuur om digitaal veilig in te loggen, zonder dat alles getraceerd en gekoppeld wordt? De commerciële sector zal daar uit zichzelf niet snel voor zorgen. In de niet-digi-

tale wereld verwachten we dat de overheid verantwoordelijk is voor een veilige publiek toegankelijke infrastructuur, zoals het spoor en de snelwegen. Waarom in de digitale wereld dan niet?

Privacy is niet dood, zoals bedrijven met een duidelijk commercieel belang ons willen doen geloven. De grote baas van Facebook, Mark Zuckerberg, roept dat wel, maar heeft ondertussen alle huizen rondom zijn eigen huis opgekocht ... jawel ... omwille van zijn eigen privacy. Het essentiële punt van privacy is dat gegevens in context moeten worden gehouden. Wat we aan onze huisarts vertellen hoort niet op te duiken in de supermarkt. Mensen vinden het vanzelfsprekend dat hun bank veel weet van hun financiën, maar worden heel boos wanneer die gegevens in een andere context gebruikt worden (zoals de ING ervaren heeft). Net zo goed zijn mensen verontwaardigd wanneer de gegevens van hun kinderen uit de context van de school worden gehaald en bij commerciële uitgevers belanden. Deze context-afhankelijkheid van gegevens moet politiek worden begrepen en verdedigd, wederom, om burgers te beschermen en om een bepaald beschavingsniveau te bewerkstelligen.

Het gaat hier niet om beperking van de o zo heilige innovatie, maar om gezonde sturing daarvan. Bij de invoering van milieuwetten in de vorige eeuw werd ook geroepen dat de industrie kapot werd gemaakt, maar nu blinkt Nederland juist uit in innovatieve milieutechnologie. Privacy en gegevensbescherming moeten het nieuwe 'groen' worden, iets waarmee we vooroplopen en juist geld verdienen. *Privacy protection is a license to do business*. Belangrijk is dat bedrijven die digitaal zorgvuldig proberen te opereren worden gestimuleerd en dat de activiteiten van digitale cowboys aan banden worden gelegd, zodat sprake kan zijn van eerlijke concurrentie.

Het bovenstaande kan worden gelezen als een oproep aan de politiek om de digitale ontwikkelingen serieus te nemen, niet weg te lopen voor ethische kwesties en maatschappelijke verantwoordelijkheden en de ontwikkelingen te reguleren en bij te sturen. Verondersteld wordt een 'instrumentalistische' visie, waarbij de technische ontwikkelingen welbewust inge-

bed worden in een breder moreel en maatschappelijk kader. Is dat realistisch? Zijn technische ontwikkelingen eigenlijk wel stuurbaar? In het begin van zijn lezenswaardige boek bespreekt Marcel Becker de twee fundamenteel verschillende benaderingen van de stuurbaarheid van techniek, namelijk de instrumentalistische (wel stuurbaar) en de deterministische (niet stuurbaar). Vervolgens legt hij verbanden tussen digitale ontwikkelingen en klassieke filosofische theorieën. Dat leidt tot eenvoudige, actuele vragen als: zijn Facebook-vrienden ook vrienden volgens Aristoteles? Of: waarin ligt eigenlijk de waarde van iets wat je maakt of bedenkt (in de inspanning, of in de originaliteit) en waarom zou een ander daarvoor moeten betalen? Of: hoe moet privacy worden begrepen in een tijd waarin wij voortdurend digitale sporen achterlaten?

Het is Becker vooral te doen om het begrijpen en duiden van de digitale ontwikkelingen van de afgelopen tien jaar. Juist nu de nieuwste gadgets, applicaties en gepersonaliseerde diensten over elkaar heen buitelen, raken we snel gefascineerd of verblind en is er grote behoefte aan een helder zicht op de onderliggende thema's. Dit boek voorziet in die behoefte. Door de hoge snelheid van de ontwikkelingen is er weinig tijd om afstand tot de materie te nemen. Dat wordt in dit boek ook niet gedaan. Integendeel, de vele actuele voorbeelden die in de tekst verwerkt zijn, tonen de onmiddellijke relevantie van de filosofische analyse. Ze houden de lezer bij de les.

Wat overblijft is de vraag of Becker niet alleen wil analyseren, maar ook tot maatschappelijke verandering wil aanzetten. Hij wijst zeker op misstanden, zoals hierboven scherp aangezet. Maar zijn boek is geen oproep aan politici om de misstanden daadkrachtig aan te pakken. Eerder richt Becker zich tot ons: 'Dé manier om zich tegen de informatiemacht te wapenen is voortdurend alert te zijn.' (zie p. 86). Levert alleen alertheid voldoende tegenmacht? Mogelijk is Becker een deterministisch denker dan hij het in zijn evenwichtige analyse wil doen voorkomen.

Bart Jacobs is hoogleraar Computerbeveiliging aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Tevens is hij lid van de Cyber Security Raad en voorzitter van de raad van advies van Bits of Freedom.

Mens en techniek

‘Technology is neither good neither bad,
nor is it neutral.’¹

De titel van dit boek, *Ethiek van de digitale media*, is op twee manieren te lezen. De meest voor de hand liggende is ‘Ethiek *over* de digitale media’. Zoals er een ethiek over het handelen van artsen of juristen bestaat, behandelt dit boek het domein van de digitale media. Het bespreekt de centrale waarden en stelt normen vast waaraan de handelende mens moet voldoen. De titel is ook te lezen als ‘Ethiek *vanuit* de digitale media’. Die lezing suggereert dat digitale media aan de mens een ethiek opleggen: zij bepalen ons handelen. Met deze twee mogelijke lezingen werpt de titel de vraag op die dikwijls speelt in ethische discussies over de digitale media: bepaalt de mens hoe hij omgaat met de techniek (ethiek *over* de digitale media) of bepaalt de techniek het handelen van de mens (ethiek *vanuit* de digitale media)?

De afbeelding op het omslag van dit boek laat zien hoe deze vraag in het digitale tijdperk speelt. Mensen associëren de digitale wereld doorgaans met virtualiteit, een domein waar fysieke wetten niet gelden. De afbeelding toont echter een wirwar van snoeren die ergens ingeplugd worden. Inderdaad is voor de virtuele wereld een materiële infrastructuur van kabels en apparatuur nodig, maar de digitale wereld zelf is toch van heel andere aard? De vraag wie de baas is, mens of techniek, spitst zich toe op de relatie tussen de fysieke en de virtuele wereld. Gelden de normen die in de materiële wereld (‘offline’) zijn ontwikkeld, ook in de virtuele wereld, of bepaalt de virtuele wereld de materiële wereld? Leidt deze nieuwe techniek tot een nieuwe ethiek?

Ik geef enkele voorbeelden van zeer uiteenlopende kwesties waarin deze thematiek naar voren komt.

Artsen waarschuwen voor een oprukkend fenomeen bij kinderen en jongeren: de ‘gameboy-rug’. Kinderen in de groei zitten zo vaak kromgebogen boven hun smartphones, Nintendo’s of tablets dat ze een kromme rug ontwikkelen. Uit een grote Finse studie zou blijken dat veertig procent van de kinderen tussen de 8 en 18 jaar de rug heeft van een 50-jarige. Op de vraag hoe dit probleem op te lossen zeggen de onderzoekers: ‘Het heeft geen zin om te zeggen dat mensen met die apparaten moeten stoppen ...’² Ze lichten dit niet verder toe, maar de achterliggende gedachte zal zijn dat de opkomst van de apparaten onomkeerbaar is.

Een onderzoeksrapport van de Amerikaanse strijdkrachten uit 2006 stelt over de opkomst van nieuwe wapensystemen die met elkaar oorlog voeren: ‘De ontwikkeling van autonome wapensystemen is een natuurlijke vooruitgang in technologie en oorlogsvoering.’³ Het proces wordt als onvermijdelijk geschetst.⁴

Het intensieve gebruik van smartphones door veel mensen leidt wel tot het verwijt dat mensen ervan afhankelijk zijn. Zij laten hun leven bepalen door het ritme van binnenkomende bliepjes. De techniek bepaalt dan het (sociale) leven.

In deze voorbeelden lijkt de handelende mens die uitgaat van de offline ontwikkelde standaarden, niet meer het initiatief te hebben. Natuurlijk willen we geen slechte puberruggetjes, zeker roept de ontwikkeling van autonome wapensystemen horrorscenario’s op, waarin de mens zijn greep op de oorlogsvoering verliest, en natuurlijk zijn er bezwaren aan te voeren tegen een telefoon die het leven bepaalt. Maar de techniek lijkt zo dominant dat de mens niet meer de regie heeft. Anderzijds is tegen deze voorbeelden in te brengen dat het toch de mens is die handelt. Hij heeft de techniek ontwikkeld; als hij dat echt wil moet hij in staat zijn de kwalijke ontwikkelingen tegen te houden. In het artikel over de puberruggetjes volgt op de constatering dat de apparaten niet zijn weg te houden van kinderen: ‘Je moet ze

er juist mee leren omgaan.’ De afgelopen eeuw is een rem gezet op de ontwikkeling van onmenselijke wapensystemen. En veel mensen bepalen zelf wanneer ze de smartphone gebruiken en wanneer ze die opzijleggen.

De vraag ‘maakt de mens de techniek of maakt de techniek de mens?’ is van groot belang voor de ethische discussie. Als de techniek los van de mens haar gang gaat, heeft discussie over de ethiek van digitale media weinig zin. Voordat we beginnen aan de bespreking van de ethische thema’s, moeten we dus eerst deze vraag beantwoorden. De vraag op zich is niet nieuw. Vanaf het begin van de filosofiegeschiedenis is de relatie tussen mens en techniek een thema geweest. Zo bediscussieert Socrates met zijn sofistieke tegenstanders al de spanning tussen enerzijds het ambachtelijke werk om voorwerpen te creëren (*technè*) en anderzijds ethische vaardigheid. Bekend is ook Plato’s kritische bespreking van de gevolgen van de techniek van het schrift. Maar pas in de industriële revolutie ontwikkelde de techniekfilosofie zich als een aparte tak van de wijsbegeerte. Vanuit deze denktraditie zullen we de twee posities tegenover elkaar stellen en hun kracht en zwakte onderzoeken. Allereerst bespreken we de gedachte dat de mens de technische ontwikkelingen bepaalt: het instrumentalisme. Daarna komt de tegengestelde opvatting, het technologisch determinisme, aan bod. In het derde deel komen we tot een eigen positie, op basis waarvan we in het vervolg van het boek ethische problemen tegemoet treden.

De menselijke wil tegenover de invloed van de techniek

Instrumentalisme

De positie dat de mens de techniek naar eigen willekeur inzet, heet *instrumentalisme*. Volgens het instrumentalisme zijn technische artefacten los van de mens staande middelen (instrumenten) om de doelen die hij zich stelt te realiseren. Deze gedachte kwam op in het begin van de moderne tijd (vanaf de zestiende eeuw), toen de mens in hoog tempo nieuwe technieken (waaronder vele ‘instrumenten’) ontwikkelde. De instrumentalistische visie leunde op een gedachtegang die met name